

gaat altijd door¹). Wie ziek werd, ging, als hij tot de aan de hongerziekte lijdende, z.g. Muzelmannen behoorde, onherroepelijk te gronde ('het waren', aldus een gevangene uit Groningen, 'geraamten, onherkenbaar vermagerd en bij de minste aanraking schreiden ze als kinderen'²) – leed hij aan een andere ziekte, dan kon hij (met alle risico's van dien!) wellicht een plaatsje krijgen in een *Zimmer* van de ziekenbarakken waar het *Revier* uit bestond. 'Ik open' (wij citeren een Friese illegale werker, die begin april '45 in het *Revier* van Neuengamme werd opgenomen)

'een willekeurige deur en betreed vervolgens een kleine ruimte waar een twaalfal driedelige kribben is opgesteld. De onderste krib ligt gelijk met de vloer. Vijftig centimeter hoger is de tweede krib; nog weer vijftig centimeter hoger krib numero drie. De kribben zijn tachtig centimeter breed. In iedere krib vier patiënten; dat wil dus zeggen dat in een driedelige krib twaalf mensen liggen. Derhalve huizen in deze stinkende, veel te kleine en te lage ruimte een honderd-vier-en-twintig mensen. Ieder *Zimmer* (zo wordt dit hok genoemd) heeft een *Zimmerälteste* (kameroude). Deze kameroude heeft macht over leven en dood in dit hok. Hij is de gevreesde. Hij zorgt voor ons wel en wee. Voor het wee is hij uitermate geschikt. Dit duivelse wezen beschikt over een harde knuppel, waarmee hij letterlijk en figuurlijk indruk weet te maken. Hij wil niets liever dan '*Ruhe*'. Rust in de kamer, rust in de bedsteden. Je moet er voor zorgen, dat je met je vieren rustig ligt in die krib van tachtig centimeter; want anders zal de knuppel van de kameroude het je wel leren, want die slaat raak!

Moeilijk is het aan deze toestand te wennen. Want hoe moet je met je vieren als zieke mensen in zo'n bak liggen? Welnu, dat gaat als volgt: je ligt op de zij met het gezicht van één kameraad bij je, van de twee andere heb je de voeten bij je – met je eigen voeten lig je dus tussen hun gezichten in. Ik moet even wachten voor ik een plaatsje kan krijgen; maar al gauw sterft er iemand en dan kan ik zijn plaats innemen.

Ons bed is van stro; met z'n vieren hebben we één deken.³

★

Volgens het rapport van de *Standortarzt* van Neuengamme dat wij zojuist citeerden, was van de ruim zesduizend mannelijke gevangenen van het Neuengamme-complex die van eind december '44 tot eind maart '45 waren overleden, de helft bezweken in het hoofdkamp, de helft in de

¹ J. A. de Roos: 'Neuengamme', dl. I, p. 10 (GC). ² K. D. Dijkstra: *Waarom terug uit Neuengamme?* (1945?), p. 15. ³ *In stormgetij* (Idaarderadeel), p. 245, 248.